

Effect of Philosophy for Children Curriculum on Life Skills Development in Fifth Grade Students Attending Public Elementary Schools in Behbahan

Seyyed Mojtaba Barani^{*}, Tahereh Bahmani^{**}

Seyyed Mohammad Amin Barani^{***}

Abstract

This study aims to investigate the effectiveness of philosophy for children (P4C) in the development of life skills in elementary school students. The research method was semi-experimental using pre-test and post-test with control group. The statistical population involved all the fifth-grade male students in public elementary schools in the city of Behbahan, Khuzestan, Iran, in the academic year 2022-2023, whose number was 1409. Using the available sampling method, 60 students who scored lower on the life skills scale were selected and randomly divided into two experimental (30 people) and control (30 people) groups. In the next step, the experimental group was taught philosophy for 12 sessions of 45 minutes. The data collection tool was Saatchi et al.'s Life Skills Scale (2010). To analyze the data, univariate and multivariate analysis of covariance methods were used. According to the results, the use of philosophy for children has a positive and significant effect on the development of life skills ($P < 0.001$, $F = 74.073$), self-awareness skills ($P < 0.001$, $F = 49.792$), empathy ($P < 0.001$, $F = 27.996$), relationship management skills ($P < 0.001$, $F = 84.163$), communication skills ($P < 0.001$, $F = 45.082$), stress management and emotional management skills ($P < 0.001$,

* M.A. in Educational Management, Islamic Azad University, Behbahan Branch, Behbahan, Iran (Corresponding Author), baranimojtaba2219@gmail.com

** Assistant Professor, Department of Educational Science, Islamic Azad University, Behbahan Branch, Behbahan, Iran, t_bahmani@yahoo.com

*** Bsc in Electrical Engineering, Faculty of Electrical and Computer Engineering, Isfahan University of Technology, Isfahan, Iran, amin77barani1381@gmail.com

Date received: 07/04/2023, Date of acceptance: 19/07/2023

F=46/441), goal-setting skill ($P<0.001$, $F=40/492$), problem solving skill ($F=60/400$, $P<0/001$), decision making skill ($F=35/571$, $P<0/001$ =), creative thinking skill ($P<0.001$, $F=24.805$) and critical thinking skill ($P<0.001$, $F=65.750$) in the considered students.

Keywords: Philosophy for children (P4C), life skills, elementary school students.

بررسی تأثیر برنامه آموزش فلسفه به کودکان بر رشد مهارت‌های زندگی دانش‌آموزان پایه پنجم ابتدایی

سید مجتبی بارانی*

طاہره بهمنی**، سید محمدامین بارانی***

چکیده

هدف از این مطالعه، اثربخشی آموزش فلسفه به کودکان بر رشد مهارت‌های زندگی دانش‌آموزان بود. روش پژوهش نیمه آزمایشی با استفاده از پیش‌آزمون و پس‌آزمون با گروه کنترل بود. جامعه آماری شامل کلیه دانش‌آموزان پسر پایه پنجم ابتدایی مدارس دولتی شهر بهبهان به تعداد ۱۴۰۹ نفر در سال تحصیلی ۱۴۰۱-۱۴۰۰ بودند. با استفاده از روش نمونه‌گیری در دسترس، ۶۰ نفر از دانش‌آموزانی که نمره پایین‌تری در مهارت‌های زندگی کسب نمودند انتخاب شدند و به صورت تصادفی در دو گروه آزمایش (۳۰ نفر) و کنترل (۳۰ نفر) قرار گرفتند. در مرحله بعد گروه آزمایش به مدت ۱۲ جلسه ۴۵ دقیقه‌ای در معرض آموزش فلسفه قرار گرفت. ابزار جمع‌آوری اطلاعات، پرسشنامه مهارت‌های زندگی ساعتچی و همکاران (۱۳۸۹) بود. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش تحلیل کوواریانس تک متغیری و چند متغیری استفاده شد. نتایج نشان داد که آموزش فلسفه به کودکان بر رشد مهارت‌های زندگی (F=۷۴/۰۷۳، P<۰/۰۰۱)، رشد مهارت‌های خودآگاهی (F=۴۹/۷۹۲، P<۰/۰۰۱)، هم‌دلی (F=۲۷/۹۹۶، P<۰/۰۰۱)، مهارت مدیریت رابطه (F=۸۴/۱۶۳، P<۰/۰۰۱)، مهارت ارتباطی (F=۴۵/۰۸۲، P<۰/۰۰۱)، مهارت مدیریت استرس و احساسات (F=۴۶/۴۴۱، P<۰/۰۰۱)،

* کارشناسی ارشد، گروه مدیریت آموزشی، واحد بهبهان، دانشگاه آزاد اسلامی، بهبهان، ایران (نویسنده مسئول)،

baranimojtaba2219@gmail.com

** استادیار گروه مدیریت آموزشی، واحد بهبهان، دانشگاه آزاد اسلامی، بهبهان، ایران، t_bahmani@yahoo.com

*** دانشجوی کارشناسی مهندسی برق، دانشکده مهندسی برق و کامپیوتر، دانشگاه صنعتی اصفهان، اصفهان، ایران،

amin77barani1381@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۱۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۴/۲۸

مهارت داشتن هدف ($F=40/492, P<0/001$)، مهارت حل مسئله ($F=60/400, P<0/001$)، مهارت تصمیم‌گیری ($F=35/571, P<0/001$)، مهارت تفکر خلاقانه ($F=24/805, P<0/001$) و مهارت تفکر نقادانه ($F=65/750, P<0/001$) دانش‌آموزان تأثیر مثبت و معناداری داشته است.

کلیدواژه‌ها: آموزش فلسفه، مهارت‌های زندگی، دانش‌آموزان ابتدایی.

۱. مقدمه

تعلیم و تربیت صحیح کودکان، از مهمترین پایه‌های تعالی هر جامعه است و دانش‌آموزان، سرمایه‌های عظیم جامعه به‌شمار می‌روند و تک‌تک آن‌ها می‌توانند در آینده، منشاء اثر باشند (جعفری و صمدی و قانلی، ۱۳۹۴). فیشر می‌گوید «نظام تعلیم و تربیت را باید نه تنها به عنوان نهادی در نظر گرفت که وظیفه‌ی آن، آموختن دانستنی‌ها و تواناسازی کودکان امروز برای برآوردن نیازهای فردای آن‌هاست، بلکه یکی از اساسی‌ترین نهادها در شکل دادن و پرورش تفکر و فلسفه‌ورزی است» (به نقل از طالعی، ۱۳۹۱: ۲۶۸). از این رو، از بین دوره‌های رسمی قبل از دانشگاه، دوره ابتدایی به لحاظ رشد، تربیت و تکوین شخصیت کودکان، دوره بسیار مهمی است که این دوره را دوره‌ی اطلاعات، تأدیب، خلاقیت و بروز استعدادها‌ی عمومی نیز گفته‌اند (شاه‌محمدی، ۱۳۹۹). همچنین دوره‌ای است که در آن فرصت و موقعیت مناسبی برای تحصیل، تربیت، یادگیری و شیوه ارتباط صحیح با دیگران برای کودک فراهم می‌گردد و استعدادهای هر کودک به تدریج شکوفا می‌شود (Goudas and et al., 2017). تا چندی پیش، هدف آموزش و پرورش ابتدایی این بود که دانش‌آموزان فقط در خواندن، نوشتن و حساب کردن تبحر پیدا کنند. اما امروزه در آموزش و پرورش توسعه یافته، علاوه بر آموختن و کسب مهارت‌های بالا توسط فراگیر، نیازهای جدید نیز در قالب کسب مهارت‌های زیستن، حل مساله در موقعیت‌های مختلف و جدید زندگی و چگونگی مواجهه با تفکرها و چالش‌های هزاره سوم طرح شده است (جوادی پور، عزیززاده و نوروزی، ۱۳۹۳).

دانش‌آموزان به عنوان عناصر فعال جامعه باید بتوانند وظایف چندگانه خود را به طور مؤثر ایفا نموده و شرایط خود و جامعه را بهبود بخشند و از مهارت‌های زندگی که تمام عناصر آن به درستی تدوین شده باشد، بهره‌مند باشند (کریمی فیروزجایی، ۱۳۹۶). به همین دلیل این مسئله مهم در سال‌های اخیر به یکی از اجزای ضروری در آموزش کلاس درس، زندگی و اجتماع تبدیل شده است (براهویی، عارفی و محمدی، ۱۳۹۵). مهارت‌های زندگی به مهارت‌هایی گفته می‌شود که به ارتقاء بهداشت روانی افراد جامعه، غنای روابط انسانی، افزایش سلامت و

بررسی تأثیر برنامه آموزش فلسفه به کودکان ... (سید مجتبی بارانی و دیگران) ۳۱

رفتارهای سلامتی در سطح جامعه منجر می‌گردند. همچنین فرد را قادر می‌سازند تا به‌طور مؤثر با مقتضیات و کشمکش‌های زندگی روبه‌رو شود (فضل‌علیزاده و معصومی‌فرد، ۱۳۹۹). اما، با وجود تغییرات عمیق فرهنگی در شیوه‌های زندگی، بسیاری از دانش‌آموزان در رویارویی با مسائل زندگی فاقد مهارت‌ها و توانایی‌های لازم هستند و آموزش‌های سنتی و مرسوم در قالب یادگیری‌های درون مدرسه‌ای نتوانسته‌اند آن‌ها را در حل مسائل زندگی یاری کنند (Gilak, 2017). بنابراین، مهارت‌های زندگی بر این اصل استوار است که کودکان و نوجوانان و جوانان حق دارند توانمند شوند و نیاز دارند که بتوانند از خودشان و علائقشان در برابر موقعیت‌های سخت زندگی دفاع کنند (خنifer و همکاران، ۱۴۰۰)، توانمندی افراد را برای مقابله با چالش‌های زندگی افزایش دهد و زمینه سازگاری و رفتار مفید و مثبت را فراهم آورد (بشارتی، ۱۳۹۵). شخص را قادر سازد تا دانش، نگرش و ارزش‌های وجودی خود را به توانایی‌های واقعی و عینی تبدیل کند؛ تا بتواند از این توانایی‌ها در استفاده صحیح‌تر نیروهای خود بهره‌گیرد و زندگی مثبت و توأم با شادابی و شادکامی را برای خود و دیگران فراهم سازد (خنifer و پورحسینی، ۱۳۹۱: ۱۲۵). توانایی‌هایی اعم از استدلال، داوری، تمیز بین امور، تربیت شهروندانی معقول، خودآگاه، دقیق، مسئولیت‌پذیر، اخلاقی، اجتماعی، منتقد، خودانتقادگر و محقق در برنامه‌های فلسفه برای کودک پیگیری می‌شود، و نقطه‌ی آغازین آموزش و کسب مهارت‌های اجتماعی، مدرسه و کلاس درس است (طباطبایی و موسوی، ۱۳۹۰).

آموزش فلسفه به کودکان کلید طلایی است که می‌تواند به رشد مهمترین جنبه درونی کودکان یعنی تفکر کمک کند (گندمانی و همکاران، ۱۳۹۰). فلسفه برای کودکان برنامه‌ای آموزشی است که هدفش پرورش قدرت تفکر و استدلال در کودکان است در پی تربیت کودکانی متفکر، آگاه، هدفمند است. حتماً لازم است توجه داشته باشیم که فلسفه در اینجا با عقاید و آرای فلسفی فیلسوفان ارتباطی ندارد. بلکه به مهارت‌هایی از فلسفه می‌پردازد که با جنبه‌های شناختی، عاطفی و فکری مرتبط است. در حقیقت آموزش فلسفه عبارت از یاد دادن چگونه اندیشیدن است. آموزش پرسیدن و چگونه پرسیدن (قائدی، ۱۳۹۴). در برنامه آموزش فلسفه به کودکان، تمام عناصر یک برنامه درسی از قبیل، هدف، محتوا، نقش معلم، شاگرد، روش، اصول طراحی و سازماندهی یک برنامه درسی مدنظر قرار می‌گیرد و همچنین برنامه فلسفه به عنوان ابزاری اساسی برای رشد خلاقیت کودکان، به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا بهتر استدلال کنند و مهارت‌های زندگی خود را رشد دهند (سجادیان‌جاغرق، قائدی و امیری، ۱۳۹۴).

برنامه آموزش فلسفه به کودکان یک روش موفق در آموزش تفکر است، که از نظر لیپمن (Lipman) هدف عمده برنامه آموزش تفکر فلسفی به کودکان آن است که به کودکان کمک کند تا بیاموزند چگونه فکر کنند (Haynes, 2015:13). هدفی که فلسفه برای کودکان دنبال می‌کند، هدایت کودکان به سویی است که با دید تیزبین و نقادانه خود، موشکافانه همه چیز را بررسی کنند و با ارتقا سطح تفکر، به آن‌ها کمک کند تا حقیقت را دریابند و بتوانند مسائل و مشکلات خود و جامعه اطراف خود را حل کنند؛ در صورت اجرای درست این برنامه، توانایی‌هایی برای کودک به ارمغان می‌آیند که در کل جریان اجتماعی اش تأثیرگذار خواهند بود (عبدالقادر، ۱۳۹۸). در قلب برنامه فلسفه برای کودکان، آن گونه که متیو لیپمن عرضه کرده است، مواد درسی و معلمان متبحر قرار دارند (هدایتی، ۱۳۹۳).

برنامه آموزش فلسفه به کودکان شامل چند مفهوم جدید و تغییر یافته است که عبارتند از؛ اجتماع پژوهی یا حلقه‌های کندوکاو یکی از مفاهیم کلیدی در برنامه آموزش فلسفه برای کودکان است. که ساختاری دوگانه دارد، اول اینکه اجتماعی است که روحیه همکاری، توجه، اعتماد، ایمنی و حس هدف مشترک داشتن را بر می‌انگیزد و دوم این‌که پژوهشی است که ضمناً به تصحیح خود روی می‌آورد، البته مبتنی بر نیاز به تغییر شکل و پی بردن به مفاهیم گمراه کننده، پیچیده و مبهم است (مرعشی، ۱۳۹۸). ویژگی‌های خاص حلقه‌های کندوکاو عبارتند از، تأمل و تعمق غیر خصمانه، شناخت‌های مشترک، ایجاد و بالابردن سواد، فرهنگ و تخیل فلسفی، تقویت توانایی مطالعه و درک عمیق متون بر اساس دیالوگ و گفتگو و لذت بردن از آن‌ها (Lipman, 2003). کتاب‌ها منابع مهمی برای تعمیم یا تصحیح تصورات ذهنی کودکان به شمار می‌روند و در ارتقاء مهارت‌های کودکان در شیوه‌های مختلف تفکر، قدرت استدلال منطقی، توانایی حل مسئله و مهارت تفکر انتقادی نقش چشمگیری دارند (Glazer and Giorgis, 2005).

رویکرد مبتنی بر پیوند فلسفه و ادبیات از متون داستانی ادبیات کهن به عنوان محتوای فلسفی استفاده می‌شود. فیشر (۲۰۰۹) معتقد است که نمی‌توان تمایزی بین ادبیات و فلسفه قائل شد، چرا که تداخل ادبیات و فلسفه از همان ابتدا امری بدیهی بوده است. بر این اساس انسان با داستان زندگی می‌کند و آن داستان زندگی می‌شود، داستانی که می‌تواند درس زندگی خود و دیگران شود و منشاء تفکر قرار گیرد. در این رویکرد تلاش می‌شود با شناسایی حکایت‌های برگرفته از دغدغه‌های فکری بشر در طول تاریخ و در کشورهای مختلف و بازنویسی آن‌ها به زبان ساده و جذاب برای کودکان، زمینه تفکر فلسفی را برای کودکان

بررسی تأثیر برنامه آموزش فلسفه به کودکان ... (سید مجتبی بارانی و دیگران) ۳۳

فراهم ساخت (Fisher, 2009) به نقل از داوری، (۱۳۹۹). پژوهش‌های قبلی نشان دادند که برنامه درسی فلسفه برای کودکان بر خلاقیت و خرده مقیاس‌های تأثیر داشته است (کنعانی‌هرندی و همکاران، ۱۴۰۰)، بر تفکر انتقادی و مؤلفه‌های آن تأثیر معناداری داشته و موجب افزایش آن در دانش‌آموزان ابتدایی شده است (شاه‌محمدی، ۱۳۹۹). مردآزادبھی، یارقلی و پیری (۱۳۹۹) نشان داد که آموزش فلسفه در کاهش اضطراب دانش‌آموزان تأثیر داشته است. عیسی‌مراد، نفر و فاطمی (۱۳۹۸) نشان دادند که برنامه آموزش فلسفه به کودکان موجب افزایش همدلی و توانایی حل مسئله اجتماعی در دانش‌آموزان شده است. شایسی‌زاده و سلیمی (۱۳۹۸) نشان دادند که اجرای فلسفه برای کودکان تأثیر معناداری بر درک و ارتباط اجتماعی آن‌ها داشته است. فتحی، احقر و نادری (۱۳۹۷) نتایج پژوهش حاکی از آن است که آموزش فلسفه به کودکان بر روابط میان فردی موثر بوده است. اسمعیل‌زاده، کرمی، و موسوی، (۱۳۹۷) نشان دادند که اجرای چندرسانه‌ای فلسفه برای کودک بر حل مسئله و مؤلفه‌های آن (اعتماد به حل مسائل، گرایش - اجتناب و کنترل شخصی) در بین دانش‌آموزان ابتدایی اثرگذار است.

کاراداغ و دمیرتاش (۲۰۱۸) نشان دادند که برنامه درسی فلسفه برای کودکان بر مهارت‌های تفکر انتقادی مؤثر است (Demirtas & Karatag, 2018). گرینبرگ (۲۰۱۷) در پژوهش خود دریافتند که برنامه فلسفه برای کودکان موجب رشد مهارت‌های اجتماعی و ادراک شایستگی در کودکان شده است به نحوی که دانش‌آموزانی که در این برنامه شرکت کرده بودند در مقایسه با هم‌متایان خود که در این برنامه شرکت نکرده بودند، در انجام برخی از رفتارهای اجتماعی عملکرد بهتری از خود نشان دادند، همچنین دانش‌آموزان بیان کردند نسبت به قبل از شرکت در برنامه حس شایستگی بیشتری دارند (Greenberg et al., 2017).

موریس (۲۰۱۶) نشان داد که اجرای این برنامه برای کودکان موجب شکل‌گیری تفکر، همدلی و ادراک شایستگی در آنان می‌گردد و مشاهده شده که آنان در جلسات آخر دوره در بحث و گفتگو با همسالان انعطاف بیشتری را از خود نشان می‌دادند (Murriss, 2016). ورلی (۲۰۱۶) به این نتیجه رسید که برنامه آموزش فلسفه برای کودکان می‌تواند در جهت رشد و بهبود توانایی استدلال، پرورش خلاقیت، پرورش تفکر انتقادی، پرورش درک اخلاقی و ارزش‌های هنری، پرورش شهروندی و رشد مهارت‌های میان فردی و فردی، و پرورش توانایی مفهوم‌یابی در تجربه موثر واقع شود (Worley, 2016).

به طور کلی باید گفت آموزش فلسفه به عنوان شیوه‌ای مطلوب برای رشد همه جانبه کودک چندین دهه است که در مرکز توجه اندیشمندان تربیتی قرار گرفت است (Hobbs, 2018).

فلسفه روشی است برای پرورش قوه فکر، فراگیری بسیاری از مهارت‌ها و نیز استفاده از این مهارت‌ها (ره‌دار، ۱۳۹۶). با برنامه آموزش مهارت‌های زندگی، شهروندانی را می‌توان پرورش داد که نقاد و خلاق هستند و این‌ها مستلزم تفکر و قضاوت است و این مهم از آموزش فلسفه امکان‌پذیر خواهد شد (عابدینی نظری، ۱۳۹۵). محققان بر این باورند که آموزش فلسفه به کودکان باعث می‌شود آن‌ها بتوانند هنر زندگی کردن را به درستی بیاموزند و در عمل آنچه را که شایسته است به کار گیرند (محمدی و همکاران، ۱۳۹۸). پژوهش ورلی (۲۰۱۶) نشان داد که برنامه آموزش فلسفه برای کودکان می‌تواند در جهت رشد و بهبود توانایی استدلال، پرورش خلاقیت، پرورش تفکر انتقادی، پرورش درک اخلاقی و ارزش‌های هنری، پرورش شهروندی و رشد میان فردی و فردی، پرورش توانایی مفهوم‌یابی در تجربه مؤثر است (Worley, 2016). بنابراین، در دنیای کنونی و چالش‌های روبه‌رو، آموزش و پرورش نقش مؤثری در آموزش این مهارت‌ها به دانش‌آموزان دارد تا آن‌ها را برای رویارویی با تعارض‌ها و کشمکش‌ها آماده کند. این مهارت‌ها را به نوعی مهارت‌های رشدی نیز نام نهاده‌اند. بنابراین آموزش این مهارت‌ها را باید از دوره‌های پیش دبستان و دبستان آغاز کرد. لذا با توجه به اهمیت مهارت‌های زندگی و اثربخشی برنامه آموزش فلسفه بر رشد مهارت‌های زندگی در دوره کودکی، تحقیق و بررسی در این زمینه ضروری به نظر می‌رسد. با توجه به مطالب ذکر شده، مسئله تحقیق این است که آیا آموزش فلسفه به کودکان بر رشد مهارت‌های زندگی دانش‌آموزان پایه‌ی پنجم ابتدایی تأثیرگذار است؟

۲. روش‌شناسی

پژوهش حاضر به لحاظ هدف در زمره پژوهش‌های کاربردی است. این پژوهش یک مطالعه نیمه آزمایشی با استفاده از پیش‌آزمون و پس‌آزمون با گروه کنترل بود که دیاگرام آن در جدول ۱ ارائه شده است.

جدول ۱. دیاگرام طرح پژوهش

گروه	پیش‌آزمون	متغیر مستقل	پس‌آزمون
E (آزمایش)	O1	X	O2
C (کنترل)	O1	-	O2

بررسی تأثیر برنامه آموزش فلسفه به کودکان ... (سید مجتبی بارانی و دیگران) ۳۵

جامعه‌ی آماری پژوهش شامل کلیه دانش‌آموزان پسر پایه پنجم ابتدایی مدارس شهر بهبهان به تعداد ۱۴۰۹ نفر که در سال تحصیلی ۱۴۰۱-۱۴۰۰ مشغول به تحصیل بودند. روش نمونه‌گیری در دسترس بود، به این صورت که از بین مدارس ابتدایی شهر بهبهان، مدرسه‌ای که با پژوهش حاضر همکاری داشت، انتخاب و تمامی دانش‌آموزان پسر پایه پنجم ابتدایی، به سؤالات پرسشنامه مهارت‌های زندگی پاسخ دادند و از بین این دانش‌آموزان، ۶۰ دانش‌آموز که نمره پایین‌تری در مهارت‌های زندگی کسب نمودند (کمتر از ۹۰) انتخاب شدند، و بعد با اجازه والدین آن‌ها، دانش‌آموزان به صورت تصادفی در دو گروه آزمایش (۳۰ نفر) و کنترل (۳۰ نفر) قرار گرفتند. پس از مشخص شدن گروه آزمایش و کنترل، گروه آزمایش به مدت ۱۲ جلسه ۴۵ دقیقه‌ای (هر هفته یک جلسه) در معرض آموزش فلسفه برای کودکان به روش داستان قرار گرفت. لازم به توضیح است که جلسات آموزشی با استفاده کتاب آموزش مهارت‌های زندگی (با استفاده از قصه‌های کهن ایرانی) تألیف رفاقت‌خواجه (۱۳۹۹) که شامل ۲۰ داستان از کتاب‌های مثنوی معنوی، کلیله و دمنه، گلستان سعدی، مرزبان نامه، سندبادنامه و اشعار پروین اعتصامی و ۱۰ بخش که هر بخش به یکی از خرده‌مقیاس‌های مهارت‌های زندگی اختصاص داده شده است، انجام گرفت (خلاصه جلسات آموزش در جدول ۲ آمده است). بعد از آموزش، در پایان جلسات، از دانش‌آموزان هر دو گروه مجدداً پرسشنامه مهارت‌های زندگی ساعتچی و همکاران (۱۳۸۹) گرفته شد (شرح جلسات در جدول ۲ آورده شده است).

جدول ۲. شرح جلسات آموزش فلسفه به کودکان به دانش‌آموزان برای رشد مهارت‌های زندگی آنان

جلسه	موضوع جلسه	مهارت دربرگیرنده	زمان
اول	معرفی برنامه آموزش فلسفه به کودکان و اهداف مد نظر و ارائه تمرین مقدماتی		۴۵ دقیقه
دوم	کلاغ طاووس نما (دیوان پروین) آهو در طویله (مثنوی معنوی)	مهارت اصلی: خودآگاهی مهارت‌های فرعی: تصمیم‌گیری، ارتباطی تفکر انتقادی	۴۵ دقیقه
سوم	طوقی و زیرک (کلیله و دمنه)	مهارت اصلی: همدلی مهارت‌های فرعی: مدیریت استرس، ارتباطی، حل مسئله	۴۵ دقیقه
چهارم	فریب روباه (گلستان سعدی)	مهارت اصلی: روابط بین فردی	۴۵ دقیقه

۳۶ تفکر و کودک، سال ۱۴، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۲

جلسه	موضوع جلسه	مهارت‌های دربرگیرنده	زمان
	دوستی با خرس (کلیله و دمنه)	مهارت‌های فرعی: خودآگاهی، ارتباطی	
پنجم	دوستی موش و قورباغه (مثنوی معنوی)	مهارت اصلی: ارتباطی مهارت‌های فرعی: روابط بین فردی، تصمیم‌گیری	۴۵ دقیقه
ششم	زود قضاوت کردن آدم خیالباف لاک پشت پرحرف (کلیله و دمنه)	مهارت اصلی: مدیریت استرس و احساسات مهارت‌های فرعی: تصمیم‌گیری، همدلی، خودآگاهی	۴۵ دقیقه
هفتم	هم‌نشین بد (گلستان سعدی) من نمی‌خورم (مثنوی معنوی)	مهارت اصلی: داشتن هدف و رفتار جرأت- مندانه مهارت‌های فرعی: تصمیم‌گیری، تفکر انتقادی، مدیریت رابطه	۴۵ دقیقه
هشتم	شیر درنده و خرگوش باهوش (کلیله و دمنه) کودک هشیار (سندبادنامه)	مهارت اصلی: حل مسئله مهارت‌های فرعی: تصمیم‌گیری، تفکر خلاق، مدیریت استرس و رابطه	۴۵ دقیقه
نهم	تصمیم به موقع و درست (مثنوی معنوی) آتش‌بازی (سندبادنامه)	مهارت اصلی: تصمیم‌گیری مهارت‌های فرعی: مدیریت استرس، حل مسئله	۴۵ دقیقه
دهم	نابینای نکته‌سنج (سندبادنامه) الاغ باسواد (مرزبان نامه)	مهارت اصلی: تفکر خلاق مهارت‌های فرعی: تصمیم‌گیری، حل مسئله تفکر انتقادی	۴۵ دقیقه
یازدهم	روباه و خروس (مرزبان نامه) مرد طمع کار (مثنوی معنوی) خوراک بهشتی (سندباد نامه)	مهارت اصلی: تفکر انتقادی مهارت‌های فرعی: تفکر خلاق، خودآگاهی مدیریت احساس و استرس	۴۵ دقیقه
دوازدهم	جمع بندی کلی		۴۵ دقیقه

پرسشنامه مهارت‌های زندگی: این پرسشنامه توسط ساعتچی و همکاران (۱۳۸۹) ساخته شده است که ۴۰ ماده دارد و این ابزار به صورت طیف ۵ درجه‌ای لیکرت (از خیلی کم تا خیلی زیاد) می‌باشد که ۱۰ بعد خودآگاهی، داشتن هدف در زندگی، ارتباطات انسانی، روابط بین فردی، مهارت تصمیم‌گیری، بهداشت و سلامت روان، حل مسئله، مشارکت و همکاری،

بررسی تأثیر برنامه آموزش فلسفه به کودکان ... (سید مجتبی بارانی و دیگران) ۳۷

تفکر خلاق و تفکر انتقادی را می‌سنجد. روایی صوری و منطقی آن از نظر متخصصان روان‌شناسی و روان‌سنجی تأیید شده است. همبستگی این مقیاس به خرده‌مقیاس‌ها بسیار بالا می‌باشد ($p=0/01$). ضریب پایایی کل پرسشنامه در پژوهش ساعتچی و همکاران (۱۳۸۹) از طریق آزمون آلفای کرونباخ، $0/85$ بدست آمده است.

پایایی پرسشنامه و خرده مقیاس‌های آن در پژوهش حاضر، آموزش خودآگاهی ($0/87$)، داشتن هدف در زندگی ($0/71$)، مهارت مربوط به ارتباطات انسانی ($0/85$)، روابط بین فردی ($0/89$)، مهارت تصمیم‌گیری ($0/86$)، بهداشت و سلامت روان ($0/82$)، مهارت در حل مسئله ($0/76$)، مهارت مشارکت و همکاری ($0/73$)، تفکر خلاق ($0/84$)، تفکر انتقادی ($0/70$) و کل پرسشنامه ($0/91$) بدست آمد.

به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها، برای بررسی فرضیه پژوهش، علاوه بر شاخص‌های توصیفی، از آزمون تحلیل کوواریانس تک متغیری (ANCOVA) و آزمون تحلیل کوواریانس چند متغیری (MANCOVA) استفاده شد. تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهش با استفاده از نرم‌افزار Spss نسخه ۲۶ انجام گرفت.

۳. یافته‌ها

یافته‌های توصیفی این پژوهش شامل شاخص‌های آماری میانگین و انحراف معیار برای نمونه دانش‌آموزان در متغیرهای پژوهش ارائه شده است.

جدول ۳، میانگین و انحراف معیار مهارت‌های زندگی و مؤلفه‌های آن در گروه‌های آزمایش و کنترل در مراحل پیش‌آزمون و پس‌آزمون را در نمونه‌ی دانش‌آموزان نشان می‌دهد.

جدول ۳. یافته‌های توصیفی نمرات گروه آزمایش و کنترل در مهارت‌های زندگی و مؤلفه‌های آن

متغیر	گروه‌ها	پیش آزمون		پس آزمون	
		میانگین	انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار
مهارت‌های زندگی کلی	آزمایش	۱۰۸/۹۶	۸/۵۰	۱۵۴/۶۰	۶/۶۸
	کنترل	۱۱۵/۲۳	۷/۳۹	۱۱۳/۵۰	۷/۴۶
خودآگاهی	آزمایش	۱۱/۰۰	۴/۴۵	۱۵/۷۶	۲/۲۵
	کنترل	۱۱/۶۶	۳/۲۵	۱۱/۳۶	۲/۷۹

۳۸ تفکر و کودک، سال ۱۴، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۲

متغیر	گروه ها	پیش آزمون		پس آزمون	
		میانگین	انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار
مشارکت و همکاری (همدلی)	آزمایش	۱۱/۱۰	۴/۴۵	۱۵/۴۶	۲/۷۵
	کنترل	۱۱/۶۳	۳/۸۴	۱۱/۸۳	۳/۴۹
مدیریت رابطه (روابط بین فردی)	آزمایش	۱۱/۸۳	۴/۸۰	۱۶/۳۳	۱/۸۰
	کنترل	۱۱/۵۳	۳/۵۸	۱۱/۳۶	۲/۹۴
ارتباطی (ارتباط انسانی)	آزمایش	۱۱/۶۶	۴/۷۸	۱۵/۹۰	۱/۹۰
	کنترل	۱۱/۹۰	۳/۹۹	۱۱/۷۰	۳/۹۳
مدیریت استرس و احساسات	آزمایش	۱۰/۶۰	۴/۲۳	۱۵/۴۰	۲/۳۱
	کنترل	۱۱/۱۰	۳/۰۸	۱۰/۹۳	۲/۹۴
داشتن هدف	آزمایش	۱۰/۶۶	۴/۰۱	۱۴/۳۶	۱/۹۹
	کنترل	۱۱/۳۶	۳/۳۲	۱۱/۱۰	۲/۹۲
حل مسئله	آزمایش	۹/۶۰	۳/۵۰	۱۵/۱۳	۲/۷۶
	کنترل	۱۰/۲۳	۲/۹۳	۱۰/۲۰	۲/۴۲
تصمیم‌گیری	آزمایش	۱۱/۶۳	۴/۶۷	۱۵/۰۶	۲/۲۷
	کنترل	۱۱/۵۶	۳/۴۲	۱۱/۴۰	۲/۸۸
تفکر خلاقانه	آزمایش	۱۰/۰۶	۳/۶۶	۱۵/۷۰	۲/۹۹
	کنترل	۱۲/۰۰	۳/۶۵	۱۲/۱۳	۳/۱۸
تفکر نقادانه	آزمایش	۱۰/۸۰	۴/۰۲	۱۵/۴۶	۱/۸۳
	کنترل	۱۲/۲۳	۴/۳۶	۱۱/۵۶	۴/۱۹

پیش از آزمون فرضیه‌های، ابتدا پیش فرض‌های فرضیه‌های پژوهش از جمله پیش فرض نرمال بودن توزیع داده‌ها، پیش فرض همگنی واریانس متغیرهای وابسته در گروه‌ها و پیش فرض‌های همگنی ماتریس واریانس - کوواریانس بررسی شد.

بررسی تأثیر برنامه آموزش فلسفه به کودکان ... (سید مجتبی بارانی و دیگران) ۳۹

جدول ۴. آزمون معناداری کولموگروف-اسمیرنف
برای بررسی نرمال بودن نمرات متغیرهای پژوهش

متغیر	گروه	زمان اندازه گیری	آماره K-S Z	P
مهارت های زندگی	آزمایش	پیش آزمون	۰/۱۴۸	۰/۰۹۲
		پس آزمون	۰/۱۱۱	۰/۰۶۳
	کنترل	پیش آزمون	۰/۱۶۲	۰/۰۷۴
		پس آزمون	۰/۱۵۲	۰/۰۶۵
خودآگاهی	آزمایش	پیش آزمون	۰/۱۱۸	۰/۲۰۰
		پس آزمون	۰/۱۴۸	۰/۱۱۲
	کنترل	پیش آزمون	۰/۱۴۲	۰/۱۲۶
		پس آزمون	۰/۱۴۶	۰/۰۹۳
مشارکت و همکاری (همدلی)	آزمایش	پیش آزمون	۰/۱۴۰	۰/۱۳۶
		پس آزمون	۰/۱۴۳	۰/۱۲۱
	کنترل	پیش آزمون	۰/۰۹۰	۰/۲۰۰
		پس آزمون	۰/۱۰۱	۰/۲۰۰
مدیریت رابطه (روابط بین فردی)	آزمایش	پیش آزمون	۰/۱۰۱	۰/۱۹۹
		پس آزمون	۰/۹۳۸	۰/۵۵۴
	کنترل	پیش آزمون	۰/۱۰۵	۰/۰۹۹
		پس آزمون	۰/۹۶۷	۰/۱۰۴
ارتباطی (ارتباط انسانی)	آزمایش	پیش آزمون	۰/۹۶۹	۰/۱۲۸
		پس آزمون	۰/۰۹۸	۰/۲۰۰
	کنترل	پیش آزمون	۰/۹۶۶	۰/۰۹۴
		پس آزمون	۰/۹۶۵	۰/۰۸۲
مدیریت استرس و احساسات (سلامت روان)	آزمایش	پیش آزمون	۰/۰۹۷	۰/۲۰۰
		پس آزمون	۰/۹۷۰	۰/۱۴۱
	کنترل	پیش آزمون	۰/۹۷۲	۰/۱۸۶
		پس آزمون	۰/۱۱۱	۰/۰۶۳
داشتن هدف	آزمایش	پیش آزمون	۰/۱۰۳	۰/۱۸۳
		پس آزمون	۰/۹۶۱	۰/۰۵۱
	کنترل	پیش آزمون	۰/۹۶۲	۰/۰۵۷
		پس آزمون	۰/۱۰۵	۰/۰۹۹

متغیر	گروه	زمان اندازه گیری	آماره K-S Z	P
حل مسئله	آزمایش	پیش آزمون	۰/۹۷۰	۰/۱۵۱
		پس آزمون	۰/۹۶۲	۰/۰۵۹
	کنترل	پیش آزمون	۰/۱۰۵	۰/۰۹۴
		پس آزمون	۰/۹۷۳	۰/۲۱۴
تصمیم‌گیری	آزمایش	پیش آزمون	۰/۱۰۵	۰/۰۹۴
		پس آزمون	۰/۹۷۳	۰/۲۱۴
	کنترل	پیش آزمون	۰/۱۰۲	۰/۱۹۷
		پس آزمون	۰/۹۷۱	۰/۱۵۶
تفکر خلاقانه	آزمایش	پیش آزمون	۰/۹۶۳	۰/۰۶۸
		پس آزمون	۰/۱۰۶	۰/۰۹۳
	کنترل	پیش آزمون	۰/۹۶۷	۰/۱۰۰
		پس آزمون	۰/۹۶۵	۰/۰۸۴
تفکر نقادانه	آزمایش	پیش آزمون	۰/۹۶۵	۰/۰۸۲
		پس آزمون	۰/۱۰۱	۰/۱۹۹
	کنترل	پیش آزمون	۰/۱۰۵	۰/۰۹۹
		پس آزمون	۰/۹۶۳	۰/۰۶۸

نتایج جدول ۴، نشان داد که آماره Z آزمون کولموگروف-اسمیرنوف برای متغیر مهارت‌های زندگی و تمامی مؤلفه‌های آن معنی‌دار نیست. بنابراین، توزیع مهارت‌های زندگی و تمامی مؤلفه‌های آن در هر دو وضعیت اندازه‌گیری پیش آزمون و پس آزمون در هر دو گروه آزمایش و کنترل نرمال است. به منظور بررسی پیش فرض همگنی واریانس متغیرهای وابسته در گروه‌ها از آزمون لوین استفاده شد که نتایج آن در جدول زیر گزارش شده است.

جدول ۵. نتایج آزمون لوین برای بررسی همگنی واریانس‌های متغیر مهارت‌های زندگی و مؤلفه‌های آن

متغیرها	F	درجه آزادی اول	درجه آزادی دوم	سطح معنی داری
مهارت‌های زندگی	۰/۴۰۶	۱	۵۸	۰/۵۲۷
خودآگاهی	۰/۱۴۱	۱	۵۸	۰/۷۰۹

بررسی تأثیر برنامه آموزش فلسفه به کودکان ... (سید مجتبی بارانی و دیگران) ۴۱

متغیرها	F	درجه آزادی اول	درجه آزادی دوم	سطح معنی داری
مشارکت و همکاری (همدلی)	۱/۲۱۴	۱	۵۸	۰/۲۷۵
مدیریت رابطه (روابط بین فردی)	۰/۳۷۴	۱	۵۸	۰/۵۴۳
ارتباطی (ارتباط انسانی)	۰/۰۶۲	۱	۵۸	۰/۸۰۵
مدیریت استرس و احساسات (سلامت روان)	۲/۶۰۴	۱	۵۸	۰/۱۳۶
داشتن هدف	۲/۶۸۰	۱	۵۸	۰/۱۰۷
حل مسئله	۲/۹۸۶	۱	۵۸	۰/۰۸۹
تصمیم‌گیری	۰/۰۷۴	۱	۵۸	۰/۷۸۷
تفکر خلاقانه	۰/۰۷۹	۱	۵۸	۰/۷۷۹
تفکر نقادانه	۰/۰۱۹	۱	۵۸	۰/۸۹۰

همان‌طور که در جدول ۵، مشاهده می‌شود آماره F لوین برای بررسی همگنی واریانس‌های مهارت‌های زندگی و مؤلفه‌های آن، در هیچ‌کدام از مؤلفه‌ها از نظر آماری معنی‌دار نمی‌باشد ($P > ۰/۰۵$). بنابراین، می‌توان گفت که مفروضه همگنی واریانس‌ها برقرار است.

از آزمون‌های M باکس و لوین برای بررسی پیش فرض‌های همگنی ماتریس واریانس-کواریانس و همگنی واریانس‌ها استفاده شد؛ که نتایج آن‌ها در جداول ۶، گزارش شده است.

جدول ۶. نتایج آزمون M باکس دو گروه در نمرات مؤلفه‌های مهارت‌های زندگی

آزمون باکس	F	درجه آزادی اول	درجه آزادی دوم	سطح معنی داری
مؤلفه‌های مهارت‌های زندگی	۱/۱۳۱	۵۵	۱۰۸۶۳/۴۰۱	۰/۲۳۶

با توجه به جدول ۶، آزمون M باکس برای مؤلفه‌های مهارت‌های زندگی معنی‌دار نمی‌باشد ($P > ۰/۰۵$). بنابراین شرط همگنی ماتریس واریانس-کواریانس برقرار است.

با توجه به نتایج آزمون کولموگروف-اسمیرنف ($P > ۰/۰۵$)؛ M باکس ($P > ۰/۰۵$)؛ و آزمون لوین ($P > ۰/۰۵$) مهارت‌های زندگی و مؤلفه‌های آن، می‌توان گفت که پیش فرض‌های تحلیل کواریانس رعایت شده است، و می‌توان از این آزمون استفاده نمود.

برای مقایسه گروه‌های آزمایشی و کنترل بر اساس نمره‌های پس‌آزمون‌ها پس از کنترل اثر پیش‌آزمون‌ها جهت تعیین تأثیر مداخله آموزش فلسفه به کودکان بر رشد مهارت‌های زندگی

دانش‌آموزان پایه‌ی پنجم ابتدایی، تحلیل کواریانس تک متغیری (ANCOVA) روی داده‌ها انجام گرفت. نتایج تحلیل کواریانس تک متغیری در جدول ۷، آمده است.

جدول ۷. نتایج تحلیل کواریانس تک متغیری نمره‌های پس آزمون مهارت‌های زندگی با کنترل اثر پیش آزمون

منبع	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	سطح معنی‌داری	اندازه اثر	توان آزمون
پیش آزمون مهارت‌های زندگی	۵۸۱۶/۱۴۲	۱	۵۸۱۶/۱۴۲	۱۵/۷۴۴	۰/۰۰۱	۰/۲۱۶	۰/۹۷۴
گروه	۲۷۳۶۳/۴۲۷	۱	۲۷۳۶۳/۴۲۷	۷۴/۰۷۳	۰/۰۰۱	۰/۵۶۵	۱/۰۰
خطا	۲۱۰۵۶/۵۵۸	۵۷	۳۶۹/۴۱۳				
کل	۱۱۳۰۳۷۵/۰۰۰	۶۰					

همان‌طور که در جدول ۷، نشان داده شده است، پس از تعدیل میانگین نمرات پس آزمون به وسیله‌ی حذف اثر پیش آزمون، مداخله‌ی آزمایشی در مرحله‌ی پس آزمون، موجب تأثیر معنی‌دار ($F=74/073, P<0/001$) در نمرات متغیر مهارت‌های زندگی شده است؛ به نحوی که میانگین متغیر مهارت‌های زندگی در پس آزمون (میانگین = $154/60$ و انحراف معیار = $6/68$) نسبت به پیش آزمون (میانگین = $108/96$ و انحراف معیار = $8/50$) به طور معنی‌داری افزایش پیدا کرده است. به عبارتی دیگر، ۵۶ درصد واریانس ایجاد شده در نمرات توسط مداخله انجام شده قابل تبیین است.

در ادامه، برای مقایسه گروه‌های آزمایشی و کنترل بر اساس نمره‌های پس آزمون‌ها، پس از کنترل اثر پیش آزمون‌ها، جهت تعیین تأثیر مداخله آموزش فلسفه به کودکان بر رشد مؤلفه‌های مهارت‌های زندگی دانش‌آموزان پایه‌ی پنجم ابتدایی، ابتدا یک تحلیل کواریانس چندمتغیری (MANCOVA) روی داده‌ها انجام گرفت. نتایج تحلیل کواریانس چندمتغیری در جدول ۸، آمده است.

جدول ۸. نتایج تحلیل کواریانس چندمتغیری نمرات پس آزمون مؤلفه‌های مهارت‌های زندگی در گروه آزمایش و کنترل

آزمون	ارزش	F	df فرضیه	df خطا	سطح معنی‌داری
اثر پیلابی	۰/۸۲۰	۱۷/۷۱۳	۱۰	۳۹	۰/۰۰۱

بررسی تأثیر برنامه آموزش فلسفه به کودکان ... (سید مجتبی بارانی و دیگران) ۴۳

آزمون	ارزش	F	df فرضیه	df خطا	سطح معنی داری
لامبدای ویلکز	۰/۱۸۰	۱۷/۷۱۳	۱۰	۳۹	۰/۰۰۱
اثر هتلینگ	۴/۵۴۲	۱۷/۷۱۳	۱۰	۳۹	۰/۰۰۱
بزرگترین ریشه روی	۴/۵۴۲	۱۷/۷۱۳	۱۰	۳۹	۰/۰۰۱

همان‌طور که در جدول ۸، ملاحظه می‌شود، آزمون‌های آماری تحلیل کواریانس چندمتغیری در گروه‌های آزمایش و کنترل نشان می‌دهد که این گروه‌ها حداقل در یکی از متغیرهای وابسته با یکدیگر تفاوت معنی‌داری دارند.

جدول ۹، نتایج تحلیل کواریانس تک‌متغیری در متن مانکوا برای نمره‌های پس آزمون در متغیرهای وابسته را نشان می‌دهد.

جدول ۹. نتایج تحلیل کواریانس تک‌متغیری در متن مانکوا
روی نمره‌های پس آزمون مؤلفه‌های مهارت‌های زندگی

منبع	متغیر	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	سطح معنی داری	اندازه اثر	توان آزمون
گروه	خودآگاهی	۲۹۲/۲۸۷	۱	۲۹۲/۲۸۷	۵۶/۳۵۸	۰/۰۰۱	۰/۵۴۰	۱/۰۰
	مشارکت و همکاری (همدلی)	۱۹۹/۱۰۴	۱	۱۹۹/۱۰۴	۴۱/۱۸۸	۰/۰۰۱	۰/۴۶۲	۱/۰۰
	مدیریت رابطه (روابط بین فردی)	۲۷۷/۷۱۱	۱	۲۷۷/۷۱۱	۴۸/۲۵۲	۰/۰۰۱	۰/۵۰۱	۱/۰۰
	ارتباطی (ارتباط انسانی)	۳۵۷/۸۳۴	۱	۳۵۷/۸۳۴	۱۳۵/۷۸۰	۰/۰۰۱	۰/۷۳۹	۱/۰۰
	مدیریت استرس و احساسات (سلامت روان)	۲۰۱/۷۹۰	۱	۲۰۱/۷۹۰	۵۰/۲۳۰	۰/۰۰۱	۰/۵۱۱	۱/۰۰
	داشتن هدف	۲۱۵/۱۷۲	۱	۲۱۵/۱۷۲	۳۳/۱۲۵	۰/۰۰۱	۰/۴۰۸	۱/۰۰
	حل مسئله	۳۴۱/۳۲۴	۱	۳۴۱/۳۲۴	۶۳/۵۱۷	۰/۰۰۱	۰/۵۷۰	۱/۰۰
	تصمیم‌گیری	۳۲۹/۳۰۹	۱	۳۲۹/۳۰۹	۵۸/۲۴۹	۰/۰۰۱	۰/۵۴۸	۱/۰۰
	تفکر خلاقانه	۲۲۵/۹۶۸	۱	۲۲۵/۹۶۸	۳۵/۲۹۲	۰/۰۰۱	۰/۴۲۴	۱/۰۰
	تفکر نقادانه	۳۱۴/۹۷۰	۱	۳۱۴/۹۷۰	۸۰/۸۷۷	۰/۰۰۱	۰/۶۲۸	۱/۰۰

نتایج جدول ۹، حاکی از آن است که مداخله آموزش فلسفه به کودکان منجر به تفاوت معنادار بین گروه‌های آموزش و کنترل در خرده‌مقیاس‌های خودآگاهی ($F=56/358, P<0/001$)، مشارکت و همکاری (همدلی) ($F=41/188, P<0/001$)، مدیریت رابطه (روابط بین فردی) ($F=48/252, P<0/001$)، ارتباطی (ارتباط انسانی) ($F=135/780, P<0/001$)، مدیریت استرس و احساسات (سلامت روان) ($F=50/230, P<0/001$)، داشتن هدف ($F=33/125, P<0/001$)، حل مسئله ($F=63/517, P<0/001$)، تصمیم‌گیری ($F=58/249, P<0/001$)، تفکر خلاقانه ($F=35/299, P<0/001$) و تفکر نقادانه ($F=80/877, P<0/001$) گردید؛ به عبارت دیگر به ترتیب ۵۴ درصد، ۴۶ درصد، ۵۰ درصد، ۷۳ درصد، ۵۱ درصد، ۴۰ درصد، ۵۷ درصد، ۵۴ درصد، ۴۲ درصد و ۶۲ درصد واریانس پس از آزمون خرده‌مقیاس‌های خودآگاهی، مشارکت و همکاری (همدلی)، مدیریت رابطه (روابط بین فردی)، ارتباطی (ارتباط انسانی)، مدیریت استرس و احساسات (سلامت روان)، حل مسئله، تصمیم‌گیری، تفکر خلاقانه و تفکر نقادانه مربوط به مداخله آموزش فلسفه به کودکان بوده است. بنابراین، یافته‌های این پژوهش بیانگر این است که مداخله آموزش فلسفه به کودکان می‌تواند مهارت‌های زندگی و خرده‌مقیاس‌های آن‌ها را افزایش دهد.

۴. بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش نشان داد آموزش فلسفه به کودکان بر رشد مهارت‌های زندگی و مؤلفه‌های آن بر دانش‌آموزان پایه پنجم ابتدایی مؤثر است.

نتایج این پژوهش با نتایج پژوهش‌های هرندی و همکاران (۱۴۰۰)، شاه‌محمدی (۱۳۹۹)، عیسی‌مراد، نفر و فاطمی (۱۳۹۸)، شایوسی‌زاده و سلیمی (۱۳۹۸)، فتحی، احقر و نادری (۱۳۹۷)، اسمعیل‌زاده، کرمی، و موسوی، (۱۳۹۷)، کاراداگ و دمیرتاش (Karadag & Demirtas, 2018)، گرینبرگ (Greenberg et al., 2017)، موریس (Murriss, 2016) و ورلی (Worley, 2016) مبنی بر اثربخش بودن آموزش فلسفه به کودکان بر بهبود مهارت‌های زندگی و مؤلفه‌های آن همسو است.

در تبیین تأثیر آموزش فلسفه بر رشد مهارت‌های زندگی دانش‌آموزان، می‌توان گفت که فلسفه برای کودکان، نخستین قدم و بنیادی‌ترین اقدام برای رهایی تدریجی از تنبلی فکر است و به بهبود تفکر در کودکان کمک می‌کند تا در جریان پیش‌بینی، به درک روابط موفق برسند و

از این طریق زندگی خود را سازماندهی و هدایت کنند. پس نه تنها به فلسفه برای کودک نیاز است، بلکه آموزش فلسفه و فلسفیدن برای همه سطوح ضروری است (ناجی، ۱۳۹۰).

بووا و همکاران (۲۰۰۸) نشان دادند که دانش‌آموزان شرکت‌کننده در برنامه آموزش فلسفه، با بحث در مورد باورها و افکار خود، به دید روشن‌تری از توانمندی‌ها، احساسات و قابلیت‌هایشان دست یافته‌اند، آن‌ها یاد گرفته‌اند در برابر چالش‌های ایجاد شده توسط معلم و همکلاسی‌های خود، با صبر و جدیت عمل کنند، درک خود را افزایش دهند، و به تعدیل افکار خویش در جهت نیل به هدف ارزشمند (تلاش برای نزدیک شدن به حقیقت) پردازند و خواسته‌هایشان را هشیارانه و فعالانه به واقعیت برسانند (Bova, 2008). هنگامی که آموزش‌ها در خلال قصه‌های فکری-فلسفی مطرح می‌شوند، همچون شیر درنده و خرگوش باهوش (کلیله و دمنه) و کودک هشیار (سندبادنامه)، به دانش‌آموزان کمک کرد، تا با تجارب عملی و توانمندی‌های ذهنی و همچنین با درک عمیق در موقعیت‌های دشوار و همچنین در رویارویی با مشکل ایجاد شده، ضمن بیان جریان داستان و تعریف مسئله، مشکل به وجود آمده را تشخیص دهند و صورت‌بندی کنند، راه حل‌های زیادی را پیدا کنند و راه حل‌هایی را که ممکن است به حل مشکل بینجامد انتخاب و سپس با فرایند تصمیم‌گیری و با در نظر گرفتن پیامدهای هر یک از این راه‌ها مورد ارزیابی قرار دهد و بهترین و مؤثرترین راه را برای رفع مشکل به کار ببندد. بر این اساس یاد گرفتند که چگونه به شیوه‌ای صحیح عمل نمایند و مسائل را حل کنند. سرمدی و رضایی و روحانی‌فر (۱۳۹۸) نشان دادند که آموزش‌ها در خلال قصه‌های فکری-فلسفی باعث افزایش آگاهی و بینش کودک گردیده و به رشد خودپنداره، تجربه و آمیختگی آن‌ها با فرهنگ محیطی کمک می‌کند، و با بیدار کردن نیروهای درونی او و آگاه ساختن غیرمستقیم او از موانع، تضادها و نیز امکان‌ها و استعدادهایشان آن‌ها را به تفکر، ژرفاندیشی و جست‌وجو درباره ارزش‌ها و مسائل زندگی با دیدگاه انسانی وا می‌دارد.

داستان‌هایی همچون آدم خیال‌باف، لاک‌پشت پرحرف و طوقی و زیرک (کلیله و دمنه) باعث شد که کودکان با شناخت و پذیرش هیجانات و ابراز مناسب آن‌ها و خودانضباطی، زمینه کنترل هیجانات را فراهم و سلامت روان خود را تقویت کرده؛ و با کسب توانایی مقابله با استرس، منابع استرس‌زای زندگی را بیابند و اثر آن را بر خود درک کنند. در همین راستا شایسی‌زاده و سلیمی (۱۳۹۸) نشان دادند که آموزش فلسفه به کودکان باعث شده، کودکان به شکلی عمل کنند که میزان استرس کنترل شود و در نهایت پیام‌زود که در جهت تغییر واقعه پراسترس یا عوض کردن اثرات آن گام بردارند.

برنامه آموزش تفکر فلسفی به کودکان در پرورش مشارکت منظم و خودآگاهی فرد نقش قطعی دارد (Haynes, 2002:76). بر این اساس، قصه‌هایی که قهرمانان و ضدقهرمانان آنها حیوانات هستند، به روشی غیرمستقیم و بیانی تصویری و فضا‌سازانه، کودکان را در جهان‌های موازی و متداخل «واقعیت و خیال» سیر می‌دهند تا گره‌های روانی‌شان را بگشایند و ابعاد وجودی‌شان را به آنها بنمایانند. کودکان در این موجودات داستانی، بی‌واهمه و هراس، خصلت‌های خود را باز می‌یابند و نه تنها به رشد خودپنداره، تجربه و آمیختگی با فرهنگ محیطی آنان کمک می‌نماید، بلکه با بیدار کردن نیروهای درونی و آگاه ساختن غیرمستقیم از موانع، تضادها و نیز امکان‌ها و استعدادهایشان، آنان را به تفکر، ژرفاندیشی و جستجو درباره ارزش‌ها و مسائل زندگی با دیدگاه انسانی وامی‌دارد که به تعدیل افکارشان در جهت نیل به هدف ارزشمند (تلاش برای نزدیک شدن به حقیقت) پردازند و با مسائل پیش آمده با دیدی انتقادی و خلاقانه برخورد نمایند و قادر باشند مشکلات زندگی خود را بهتر و مؤثرتر حل نمایند.

در زمینه اجرای برنامه آموزش فلسفه به دانش‌آموزان پیشنهاد‌های ذیل ارائه می‌گردد:

۱. پیشنهاد می‌شود از این روش در کلاس‌های رسمی، جهت رشد مهارت‌های زندگی دانش‌آموزان استفاده شود.
۲. پیشنهاد می‌شود برنامه فلسفه برای کودکان به عنوان بنیادی برای اصلاح ساختار نظام آموزشی مورد توجه قرار گیرد؛ با تأکید بر این که مدرسه باید در کنار سایر مقوله‌ها، به صورت آزمایشگاهی برای تمرین تفکر و فراگیری مهارت‌های زندگی و نیز درگیر کردن فرد در تجربیات واقعی زندگی درآید.
۳. برای معلمان، کلاس‌های آموزشی ضمن خدمت در خصوص دوره‌های آموزش فلسفه به کودکان برگزار شود.
۴. منابع تخصصی آموزش فلسفه به کودک تهیه شود و مربیانی مجرب در این زمینه به صورت ویژه آموزش داده شوند.

کتاب‌نامه

اسمعیل‌زاده، تیمور؛ کرمی، آزادالله و موسوی، فرانک (۱۳۹۷). اثربخشی چندرسانه‌ای فلسفه برای کودک (P4C) بر حل مسئله دانش‌آموزان پایه ششم ابتدایی. مجله فناوری آموزش. جلد ۱۲، شماره ۴، ص ۳۲۹-۳۳۸.

بررسی تأثیر برنامه آموزش فلسفه به کودکان ... (سید مجتبی بارانی و دیگران) ۴۷

براهویی، بهزاد؛ عارفی، محبوبه و محمدی چابکی، رضا (۱۳۹۵). مهارت‌های زندگی در برنامه درسی مقطع دبستان: ضرورت و بایست‌ها، اولین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های نوین در حوزه علوم تربیتی و روانشناسی و مطالعات اجتماعی ایران، قم.

بشارتی، فاطمه (۱۳۹۵). تأثیر آموزش مهارت‌های زندگی بر مهارت‌های اجتماعی و عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان دختر مرودشت، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد مرودشت.

جعفری، زهره؛ صمدی، پروین و قائدی، یحیی (۱۳۹۴). بررسی تأثیر آموزش فلسفه به کودکان بر پرورش روحیه پژوهشگری کودکان دوره پیش دبستانی، فصلنامه پژوهش در برنامه‌ریزی درسی، شماره ۱۷، ص ۴۱-۴۹.

جوادی‌پور، محمد، عزیزی، پروین و نوروززاده، رضا (۱۳۹۳). میزان تحقق اهداف مهارت‌های زندگی در دانش‌آموزان دوره ابتدایی، پژوهش‌های آموزش و یادگیری، ۲۱ (۴)، ۱۱۳-۱۲۸.

خنیفر، حسین و پورحسینی، مژده (۱۳۹۱). *مهارت‌های زندگی*، تهران: انتشارات هاجر.

داوری، محمدعلی (۱۳۹۹). اثربخشی برنامه آموزش فلسفه به کودکان بر اختلال یادگیری از نوع خواندن در دانش‌آموزان مقطع ابتدایی دارای اختلال یادگیری خواندن شهر تهران؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد روانشناسی تربیتی. دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی.

رضایی، هما؛ شفیق‌آبادی، عبدالله؛ قائدی، یحیی؛ دلاوری، علی و اسمعیلی، معصومه (۱۳۹۳). بررسی اثربخشی اجرای برنامه فلسفه برای کودکان به شیوه اجماع پژوهی در افزایش هوش هیجانی دختران، فصلنامه روانشناسی رشد. ۳۰ (۹)، ص ۴۳-۶۷.

رفاقت‌خواجه. ابراهیم (۱۴۰۰). *آموزش مهارت‌های زندگی با استفاده از قصه‌های کهن ایرانی ویژه کودکان و نوجوانان*. انتشارات ارجمند.

رهدار، انسیه (۱۳۹۶). بررسی تأثیر آموزش فلسفه به کودکان در خودکارآمدی-خوش بینی-شادی و تفکرانتقادی؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد، سیستان و بلوچستان. علوم تربیتی.

ساعتچی، محمود؛ کامکاری، کامبیز و عسکریان، مهناز (۱۳۸۹). *آزمون‌های روانشناختی*. تهران: نشر ویرایش.

سجادیان جاغرق، نرگس؛ قائدی، یحیی و امیری، معصومه (۱۳۹۴). طراحی برنامه درسی آموزش فلسفه به کودکان ایرانی پایه اول ابتدایی. فصلنامه پژوهش در فلسفه تعلیم و تربیت، (۱)، ص ۶۵-۸۰.

سرمدی، محمدرضا؛ رضایی، مهدیه و روحانی‌فر، احمد (۱۳۹۸). تأثیر آموزش فلسفه به کودکان بر داشتن حساسیت محیط زیستی دانش‌آموزان پایه هفتم. دو فصلنامه علمی-پژوهشی تفکر و کودک، پژوهشگاه علوم انسانی، ۱۰ (۱)، ص ۱-۱۷.

شاویسی زاده، سعید؛ سلیمی، مستانه و سلیمی، لیلا (۱۳۹۸). تأثیر اجرای برنامه فلسفی برای کودکان بر درک اجتماعی و ارتباطات اجتماعی در دانش‌آموزان. مجله پیشرفت‌های نوین در روانشناسی-علوم تربیتی و آموزش و پرورش، سال دوم، شماره ۱۵، ص ۱۳۲-۱۴۶.

- شاه محمدی، نیره (۱۳۹۹). بررسی اثربخشی آموزش فلسفه به کودکان بر تفکر انتقادی دانش‌آموزان ششم. دو فصلنامه علمی - پژوهشی تفکر و کودک، سال ۱۱، شماره اول، ص ۹۵-۱۱۶.
- طالعی، سهیل (۱۳۹۱). تأثیر آموزش فلسفه به کودکان بر رشد مهارت‌های بنیادی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران.
- طباطبایی، زهرا و موسوی، مرضیه (۱۳۹۰). تأثیر آموزش فلسفه به کودکان بر پرسشگری و تفکر انتقادی دختران مقطع ابتدایی ایران. دو فصلنامه علمی - پژوهشی تفکر و کودک، ۲(۳)، ۷۳-۹۰.
- عابدینی نظری، مرتضی (۱۳۹۵). تأثیر آموزش فلسفه برای کودکان بر اعتماد به نفس و تفکر انتقادی دانش‌آموزان پسر دوره اول متوسطه تهران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد-تهران مرکزی.
- عبدالقادر، عثمان‌عزیز (۱۳۹۸). تأثیر آموزش فلسفه برای کودکان بر افزایش درک هیجانات و کفایت اجتماعی کودکان دبستانی؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تبریز، دانشکده علوم تربیتی.
- عیسی‌مراد، ابوالقاسم؛ نفر، زهرا و فاطمی، فاطمه‌السادات (۱۳۹۸). اثربخشی آموزش فلسفه به کودکان بر همدلی و حل مسئله اجتماعی دانش‌آموزان پنجم ابتدایی. فصلنامه مطالعات روانشناسی بالینی، دوره ۹، شماره ۳۶، ص ۱۱۷-۱۳۴.
- فتحی، لیلیا؛ قدسی، احقر و نادری، عزت‌اله (۱۳۹۸). تأثیر آموزش فلسفه برای کودکان (P4C) به روش پژوهش مشارکتی بر روابط میان-فردی دانش‌آموزان. نشریه تعلیم و تربیت، دوره ۳۵، شماره ۴، پیاپی (۱۴۰) ص ۵۱-۶۴.
- فیشر، رابرت (۱۳۸۵). آموزش یادگیری به کودکان، ترجمه فروغ کیان زاده. چاپ اول. تهران-انتشارات رسش.
- قائدی، یحیی. (۱۳۹۴). بررسی تأثیر آموزش فلسفه به کودکان در پرورش روحیه پژوهشگری، مجله پژوهش در برنامه‌ریزی درسی، شماره ۴۴، ص ۴۱-۴۹.
- کریمی فیروزجایی، عالیه (۱۳۹۶). آسیب‌شناسی برنامه درسی مهارت‌های زندگی از منظر معلمان ابتدایی بابل، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مازندران.
- کنعانی هرنندی، ستاره؛ نوریان، محمد؛ نوروزی، داریوش و عبایی کوپایی، محمد (۱۴۰۰). تأثیر برنامه درسی فلسفه برای کودکان بر رشد خلاقیت دانش‌آموزان. دو فصلنامه علمی - پژوهشی تفکر و کودک، دوره ۱۲، شماره ۱، ص ۲۰۳-۲۳۰.
- گندمانی، محمدیاسین؛ شقاقی، فرهاد و میبیدی، سارا (۱۳۹۰). اثربخشی برنامه آموزش فلسفه به دانش‌آموزان دختر بر عزت نفس و توانایی حل مسئله در آن‌ها، فصلنامه روانشناسی کاربردی، سال پنجم، شماره ۲، ص ۶۶-۸۳.
- لیپمن، متیو (۱۳۸۸). فلسفه برای کودکان و نوجوانان رویکردی جدید در فلسفه تعلیم و تربیت. ترجمه سعیدناجی، فصلنامه فرهنگ، شماره ۱، ص ۱۵۱-۱۷۵.

بررسی تأثیر برنامه آموزش فلسفه به کودکان ... (سید مجتبی بارانی و دیگران) ۴۹

محمدی، فرزانه؛ کرامتی، هادی؛ فرزاد، ولی‌الله و عربزاده، مهدی (۱۳۹۸). بررسی اثربخشی آموزش فلسفه به کودکان در پرورش خلاقیت کودکان پیش دبستانی. دو فصلنامه علمی- پژوهشی تفکر و کودک، شماره ۱، ۲۳۱-۲۳۶.

مردآزادبهی، الناز؛ یارقلی، بهبود و پیری، موسی؛ (۱۳۹۹). اثربخشی آموزش فلسفه به کودکان به روش اجماع پژوهی بر اضطراب تحصیلی. دو فصلنامه علمی- پژوهشی تفکر و کودک، سال ۱۱، شماره ۲، ص ۲۳۱-۲۵۵.

مرعشی، منصور (۱۳۸۸). پویایی‌های اجتماع پژوهی در برنامه آموزش فلسفه به کودکان. مجله فرهنگ، سال ۲۲، شماره ۱، ص ۱۰۹-۱۴۹.

ناجی، سعید (۱۳۹۰). فلسفه برای کودکان و تحول در نظام آموزش و پرورش. اطلاعات حکمت و معرفت، شماره ۵۱، ص ۴-۸.

هدایتی، مهرنوش (۱۳۹۳). کودکان متفکر، روابط میان فردی مؤثر. دو فصلنامه علمی- پژوهشی تفکر و کودک، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی کشور، ۱، ص ۱۴۵-۱۲۵.

Bova, C., Burtwick, N.T., & Quinones, M (2008). Improving womens adjustment to HIV infection: results of the positive life skills workshop project. *Journal of the Association of Nurses in AIDS care*;19(1):58-65. doi: 10.1016/j.jana.2007.10.003.

Gilak, M (2017). Life skills training. *Journal of Peivand*, 25 (318): 36-42.

Greenberg, M. T., Domitrovich, C. E., Weissberg, R. P., & Durlak, J. A (2017). Social and emotional learning as a public health approach to education. *The future of children*, 13-32.

Glazer, J & Giorgis, C (2005). *Literature for young children*. 5 th ed. Ohio: pearson Merrill Prentice Hall.

Goudas M, Dermitzaki I, leondari A, Danish S, (2016), The effectiveness of teaching a life skills program in a physical education contex, *European Journal of Psychology of Education*,4:429-438.

Haynes, J (2015). *Children as philosophers*. Londons:Routledge Falmer.

Hobbs, A (2018). Philosophy and the Good Life." *Journal of Philosophy in Schools* 5, no. 1: 20- 37.

Karadag, F & Yıldız Demirta, V. (2018). The Effectiveness of The Philosophy with Children Curriculum on Critical Thinking Skills of Pre-School Children. *Education and Science* 2018, Early Release, 1-22. DOI: 10.15390/EB.2018.7268.

Leng, L.; GAO, Z (2020) "The Development and Contextualization of Philosophy for Children in Mainland China: Based on Three Model Schools' Practice". *Teaching Philosophy*. doi/10.5840/teachphil 202082124.

Lipman, M (2003). *Thinking in Education*. Cambridge: Cambridge university.

Morris, K (2016). The Philosophy for Children curriculum: Resisting 'teacher proof' texts and the formation of the ideal philosopher child. *Studies in Philosophy and Education*, 35(1), 63-78.

Worley, P (2016). Philosophy and children. *Philosophers' magazine*.(72): 119-120.